

Züleyxa Bağırzadə16

DİL NORMALARININ DESKRİPTİV VƏ PRESKRİPTİV NÖVLƏRİ

F.Sössürdən başlayaraq bütün linqvistik tədqiqatların əsasında, demək olar ki, iki doktrina dayanır. Birincisi ondan ibarətdir ki, danışanlar üçün elmi-linqvistik ifadə preskripsiya deyildir. İkincisi ondan ibarətdir ki, xüsusi nəzəri baxışlar sistemində görə, linqvistin hədəfi preskripsiyadan daha çox deskripsiya olmalıdır. Şübhəsiz ki, bu fikirlər strukturalistlər və transformalistlər tərəfindən postulat səviyyəsinə qaldırılmışdır (1, 581).

Norma həm linqvistik, həm də statistik terminlərlə təsvir oluna bilər. Linqvistik normanın iki növü qeyd olunur: preskriptiv və deskriptiv. Deskriptiv norma danışanın, yaxud yazanın dilin forma və funksiyasında məqbul və ya qrammatik biliyini əks etdirir. Preskriptiv norma – dil istifadəsində düzgün və münasib hesab olunan sosial mənanı xarakterizə edir. Linqvistik normalar statik deyil. O, zaman keçdikcə, sosial, mədəni və coğrafi dəyişikliklərə məruz qalır, inkişaf edərək dəyişir. Danışanların və yazanların dil istifadəsində və qavrayış prosesində dil normaları implisitdir (aydın ifadə olunmur), lüğət və qrammatikalarda isə daha çox aydın ifadə olunur (2, s. 110).

Valter Vimer deskriptiv normanı preskriptiv normadan belə fərqləndirir: “əksər insanların nə etdiklərinin mənasını aydınlaşdıran deskriptiv normalardan fərqli olaraq, preskriptiv normalar insanların nə etməli olduqlarının mənasını müəyyənləşdirir” (3, s.136). Görünür, müəllif bu əsərində məsələyə linqvistik aspektdən daha çox sosial müstəvidə yanaşmışdır. Deskriptiv və preskriptiv norma anlayışlarını qarşılaşdıran M.Mak Qroarti dil tədrisində norma məsələlərinin problemliliyini göstərir. Bu yanaşmalar aktual dil davranışının variantlarını təqdim edir. Deskriptiv norma anlayışı daha çox sosiolinqvistlər tərəfindən işlədilir. O, danışanların çox vaxt istifadə etdiyi dil formalarını əks etdirir. Preskriptiv norma isə bütün dillərə tətbiq olunan qaydalar toplusudur (4, s.22).

Pedaqoji praktikada, eyni zamanda kütləvi informasiya vasitələrində ingilis dili ifadələrinin normadan kənar işlədilməsi faktlarına rast gəlinir. Bu təzahürlər bəzi mütəxəssislər tərəfindən “dildən sui-istifadə” halları kimi qiymətləndirilir. “Beynəlxalq dilçilik ensiklopediyası” kitabının Preskriptiv qrammatika maddəsində iki qrup misalə müraciət edilir. İkinci qrupda olan misallar düzgün variant kimi qəbul olunur. Həmin nümunələri nəzərdən keçirək:

(1a) Peter is different to (or than) John.

(1b) It was him that did it.

(1c) I didn't do nothing.

(2a) Peter is different from John.

(2b) It was he who did it.

(2c) I didn't do anything.

Nə qədər paradoksal görünsə də, “qrammatik qaydalara zidd” və ya “səhv” variantlar norma şəklində təzahür edir. (1a) bəndinin hər iki variantı ziyalı insanların nitqində və yazısında geninə-boluna istifadə edilir və (2a) bəndinin faktiki alternatividir. (1b) dogma ingilis dili mənsubları üçün danışıda qəbul olunmuş adı haldırsa, (2b) yazıda və formal diskursda istifadə olunur; (1c) ziyalı təbəqə tərəfindən qəbul olunmasa da, ingilis dili mənsublarının çoxu tərəfindən işlədilir. Lakin preskriptiv təsəvvürlər qrammatik qaydalara tabe olan dil haqqında yalnız bir alternativ formanın həqiqiliyini qəbul edir. Həm də onlar seçim olan yerdə bir formanın nitqə, digərinin isə yazıya uyğun olması fikrini qəbul etmirlər. Qeyri-standart dialektlərin standart ingilis dilindən fərqli qrammatik qaydalarla xarakterizə olunması fikri də qəbul olunmur. Dil, yaxud dialektin qrammatikası onun strukturundakı sistemliliyin təsviridir. Hər bir dil və dialekt qrammatik qaydalar əsasında təsvir oluna bilər son dərəcə mürəkkəb struktura malikdir. Deməli, I didn't do nothing cümləsi, deskriptiv dilçiyə görə, “ikiqat inkarın müntəzəm rast gəlinməsi Kokni (London dialekti) kimi bir dialektin qrammatik cümləsidir” (5, s.401).

Deskripsiya ilə preskripsiya arasındakı başlıca fərq tədqiqat obyektinin seçilməsindən ibarətdir. Deskriptivistlər deviasiyaları tənqid etmirlər, preskriptivistlər isə özlərini hamıya məxsus olan dilin ağası kimi aparırlar (6, s.39).

Müasir deskriptiv dilçilər preskriptivizmin linqvistikadan kənar qaldığını, onların hədəflərinin heç vaxt deskriptivizmlə uyğun gəlmədiyini iddia edirlər. Bu yanaşmada dilçilər klassik yunan və roma qrammatiklərindən fərqlənirlər. Çünki yunan və roma qrammatiklərinin nəzərində deskriptiv linqvistikada pedaqoji hədəflərə yönəlmişdir, onların preskriptiv normaları da deskriptiv cəhətdən adekvat idi (5, s.401).

Aleks Vanestin fikrincə, ilk dəfə deskripsiya və preskripsiyanı bir-birindən fərqləndirən gənc qrammatiklər olmuşlar. Amma unutmaq olmaz ki, linqvistikanın deskriptiv elm sahəsi olması fikrini F.de Söössür (1857-1913) irəli sürmüşdür. “Norma” termininin izahında subyektiv interpretasiya preskriptiv norma kimi, obyektiv interpretasiya isə deskriptiv əlaqələr şəklində başa düşülür. Norma – danışanlar arasında müxtəlif ifadəetmə üsullarıdır (7, s.8-83). Preskriptiv norma kollektiv səciyyə daşıyır, deskriptiv norma isə həm kollektiv, həm də fərdidir (məsələn, məhbuzların danışığı, hər hansı bir bölgənin dialekti, görkəmli şəxsin fərdi söz ehtiyatı və s.) (8, s.962).

Olivye Raaz deskripsiya ilə preskripsiya arasında müəyyən sərhəddin olmasını zəruri sayır. Çünki nous somme incapables de rejeter la distinction entre le systeme et l'environnement, tout en etant conscients de sa constitution paradoxal – biz strukturun paradoksallığını dərk etdiyimiz halda sistemlə ətraf mühit arasındakı fərqi silə bilmərik (9, s.81).

R.Valeri və A. Vilffrid norma, deskripsiya və preskripsiyadan bəhs edərkən diqqəti qrammatik diskursla normanın strukturu arasındakı əlaqəyə cəlb edirlər. Təbii ki, söhbət dilin standartlaşdırılmasından gedirsə, norma preskripsiyanın ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul olunur. Klassik təhlillərə görə, preskripsiya seçmə, qəbul etmə, yayılma, saxlama, funksiya və sistemin tədqiqi ilə yanaşı, normanın reallaşmasında yeddi mərhələdən biridir (10, s.2-3). Preskripsiya deskriptiv/preskriptiv dixotomiya müstəvisində qavranılıqda nadir hallarda pozitiv müstəvidə nəzərdən keçirilir. Deskriptiv yanaşma ilə preskriptiv yanaşma arasındakı ziddiyyət qrammatiklərin və linqvistlərin yanaşmaları ilə şərtlənir. Belə ki, linqvistlər elmi nöqtəyi-nəzəri müdafiə etdikləri halda, qrammatiklər səthi izahlarla kifayətlənirlər (11, 66). Deskripsiya və preskripsiya arasındakı bu ziddiyyət sosial-tarixi şərtlərlə bağlıdır.

Standart ingilis dilinin istifadəsi ilə birbaşa bağlı olan yazı dili Birləşmiş Ştatlarda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, ingilis dilinin afrika-amerikan dialektindən istifadə edənlər digər amerikalıları narahət edə bilər, çünki onların yanaşmasına görə, "xüsusi hallarda" bu, bərabərsizlik kimi qavranılır (12, s.105).

Bir çox linqvistlər artıq ənənəvi yanaşmanın əksinə olaraq, preskripsiyanı deyil, deskripsiyanı özlərinin başıca məqsədləri kimi nəzərdən keçirirlər. Hətta preskriptivizmi açıq-aşkar dəstəkləyənlər qınanılır. Bununla yanaşı, Oksford Universitetinin professoru, feminist dilçi D.Kamerona istinad edən M.R.Makkol deskripsiya ilə preskripsiya arasındakı fərqin, dilçilərin düşüdükləri kimi, o qədər də böyük olmadığını söyləyir: "after all, a description by its nature encourages a sense of what is 'normal' within a system" – Nəticə etibarilə, deskripsiya öz təbiətinə görə sistemdə "normal" olan mənanı stimullaşdırır (12, s.105).

Şəxspirdən üzü bəri dörd yüzillik ərzində ingilis dili təqribən dörd milyon insanın danışdığı Avropa dilindən, demək olar ki, bütün qitələrdə danışılan səkkiz yüz milyon insanın ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevrilmişdir. İngilis dili Avstraliya, Kanada, Karib hövzəsi, İrlandiya, Yeni Zelandiya, Filippin adaları, Cənubi Afrika, Böyük Britaniya, ABŞ və digər dövlətlərin əhalisinin böyük əksəriyyətinin ana dilidir. O, ikinci dil kimi Afrika və Asiya ölkələrində geniş istifadə olunur. Keçmişdə İngiltərədə danışılan ingilis dili bütün dünya üçün standart dil sayılırdı. Son illər ingilis dilinin Şimali Amerika, Avstraliya və Yeni Zelandiya variantları daha çox qəbul olunmaqdadır. Bundan başqa, ingilis dilinin geniş istifadə olunduğu, amma doğma dil sayılmadığı Keniya, yaxud Malaziya kimi ölkələrdə "lokalizmlər", adətən, "səhv" sayılır (13, s.IV). Təbii ki, bu gün bütün dünyada beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi rolunu oynayan ingilis dilinin vahid standart variantı üzərində israr etmək mümkün deyildir. Ona görə də, ingilisdilli ölkələrdə preskripsiya ilə deskripsiya arasında "balans" (13, 2005) yaradılması vacibdir. Yəni deskripsiya və preskripsiya daim qarşılıqlı əlaqədə mövcud olub dilin inkişafı stimullaşdırır. Deskripsiyadan preskripsiyaya keçid ehtiyatla reallaşdırılmalıdır və bu, yalnız müxtəlif parametrlərin müfəssəl izahından sonra yerinə yetirilməlidir.

G.Kuk maraqlı bir müqayisə apararaq deyir ki, botanik sizə hansı bitkinin daha gözəl olmasını yox, bitkilər haqqında faktları təsvir və izah etməlidir. Dilçi deskripsiyanı (nə baş verdiyini demək) preskripsiyadan (nəyin baş verməli olduğunu demək) üstün tutaraq dilçilik baxımından iddia edir ki, standart dil digər dil variantlarından daha üstün, yaxud stabil deyildir (14, s. 15). Müəllif öz fikirlərinə bəraət qazandırmaq üçün növbəti faktlara müraciət edir:

əgər dildə hər hansı deviasiya olmasaydı, onda dillər heç vaxt dəyişməzdi.

əgər yeganə standart dil mütləq və təkzibolunmaz dil olsa idi, onda regional standartlar heç vaxt müstəqillik qazana bilməzdilər. İngilis dilinin Webster amerikan lüğəti "məktəb tapşırığının pis bir hissəsi" kimi eyni vəziyyətdə qalardı. dialektlərin davamlı idarə olunan qrammatik qaydaları vardır. Standart dil formaları kimi onlar da kompleks və ekspressivdir. Məsələn, çox vaxt dağınıq və məntiqsiz sayılan 'I didn't do nothing' cümləsi ingilis dilinin bəzi dialektlərində ardıcılıqla işlənir. Bu nümunənin italyan Non ho fatto niente və rus dilində "Niçəqə ne sdəlal" kimi ekvivalentlərinə də rast gəlmək olar (14, s. 16).

dilin standart forması iqtisadi və siyasi cəhətdən güclü olan regionda, məsələn, Britaniyanın cənubunda və İspaniyanın Kastiliya vilayətində daha çox işlənilir. Güc balansının dəyişməsi ilə standart da dəyişə bilər. Hazırda İngiltərə ingiliscəsinə alternativ olaraq amerikan ingiliscəsi mövcuddur.

Bəzi korrekt formalar başqa dillərlə analogiyalar nəticəsində qrammatiklər tərəfindən yaradılmışdır. İngilis dilində işlənən aşağıdakı nümunə latın dilindən əxz olunmuş qaydaya əsaslanır: "This is me" əvəzinə "This is I" demək olar (14, s. 16).

Diskursda normanın deskriptiv və preskriptiv cəhətdən səciyyələndirilməsi daha geniş yayılmış üsullardandır. Adından da göründüyü kimi, deskriptiv normalar dili təsvir edir, preskriptiv normalar isə riayət olunması zəruri olan normalardır. Sosiolinqvistik tədqiqatlarada deskriptiv və preskriptiv normaların öyrənilməsi əhəmiyyətlidir (15, s. 94).

"Norma" termini polisemantikdir. Burada deskriptiv normalar preskriptiv normalardan fərqləndirilir. Bununla yanaşı, statistik və tarixi normalardan da bəhs olunur (16, s.65).

Beləliklə, ingilis dilində linqvistik deviasiyalar və ritorikadan bəhs edərəkən linqvistik normanın preskriptiv və deskriptiv növləri tədqiqatdan kənar qala bilməz. Tədqiqatçılar deskripsiya və preskripsiyanı müxtəlif cür izah etmişlər. Bəzi tədqiqatçılar birinciyə, digərləri ikinciyə üstünlük verirlər. Preskriptiv normalarla deskriptiv normalar arasında kəskin sərhəd qoymaq olmaz. Deskriptiv norma danışanların istifadə etdiyi dil formalarını əks etdirir. Preskriptiv norma isə bütün dillərə tətbiq olunan qaydalar toplusudur. Onu da qeyd edək ki, deskriptiv normalar deviasiyalarla sıx bağlıdır. Xüsusən, bəlağətli nitqdə bu özünü daha aydın şəkildə göstərir. Deməli, deskripsiya, deviasiya və ritorikanın qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi yeni tədqiqatlar üçün perspektivlər açır.

Ədəbiyyat:

Newmeyer F. Prescriptive grammar: a reappraisal / Approaches to Language: Anthropological Issues by William C. McCormack, Stephen A. Wurm. Walter de Gruyter, 2011, 685 p., p. 581-595.

Gerald R. McMenamin. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics. CRC Press, 2002, 360 p.

Walter Wymer. Innovations in Social Marketing and Public Health Communication: Improving the Quality of Life for Individuals and Communities. Springer, 2015, 389 p.

McGroarty M. Language attitude, motivation and standards/Sociolinguistics and Language Teaching by Sandra Lee McKay. Cambridge University Press, 1996, 484 p., p.3-47

International Encyclopedia of Linguistics: 4-Volume Set by William Frawley. Oxford University Press, USA, 2003, 2218 p.

Lapaire J., Rotgé W. Séminaire pratique de linguistique anglaise. Presses Univ. du Mirail, 1993, 434 p.

Vannest A. Le français du XXI siècle: introduction à la francophonie, éléments de phonétique, de phonologie et de morphologie. Garant, 2005, 337 p.

Kazımbəy M. Türk-tatar dilinin ümumi qrammatikası. Tərcümə, tədqiq və şərh: İ.Abbasov. Bakı: Zərdabi LTD, 2017, 1007 s.

Raaz.O. La normativité et la transparence – une combinaison problématique dans le processus scientifique / Andrea Catellani et autres. La communication transparente: L'impératif de la transparence dans le discours des organisations. Presses universitaires de Louvain, 2015, 330 p., p. 67-91.

Anderwald L. Language Between Description and Prescription: Verbs and Verb Categories in Nineteenth-century Grammars of English. Oxford University Press, 2016, 335 p.

- Valérie R., Wilfrid A. Norm and rules in the history of Grammar: French and English handbooks in in the seventeenth century/ Standardising English by Pillière, Wilfrid A., Kerfelec V., Lewis D. Cambridge University Press, 2018, 298 p., p. 65-89.
- McColl Millar R. English Historical Sociolinguistics. Edinburgh University Press, 2012, 240 p.
- Hancock I. , Todd L. International English Usage. Routledge, 2005, 532 p.
- Cook G. Applied Linguistics. OUP Oxford, 2003, 134 p.
- Scott F. Kiesling. Norms of Sociocultural Meaning in Language: Indexicality, Stance, and Cultural Models / Intercultural Discourse and Communication: The Essential Readings by Scott F. Kiesling, Christina Bratt Paulston. John Wiley & Sons, 2008, 352 p., p.92-105.
- Andersen.H.Synchrony, diachrony and evolution// Competing Models of Linguistic Change: Evolution and Beyond by Ole Nedergaard Thomsen. John Benjamins Publishing, 2006, 344 p., pp. 59-91.
- Açar sözlər: deskripsiya, preskripsiya, standart, lokalizm, səhv, dixotomiya
- Key words: description, prescription, standard, localism, mistake, dichotomy
- Ключевые слова: описание, предписание, стандартный, локализм, ошибка, дихотомия

Описательные и предписывающие типы языковых норм

Резюме

Говоря о лингвистических отклонениях и риторике в английском языке, предписывающие и описательные типы языковых норм не могут быть исключены из исследования. Исследователи по-разному описывают типы описания и предписания. Некоторые исследователи предпочитают описательную норму, а другие - предписывающую. Не будет четкого ограничения между предписывающими нормами и описательными нормами. Описательная норма отражает языковые формы, используемые носителями языка. Предписывающая норма представляет собой набор правил, применяемых ко всем языкам. Следует также отметить, что описательные нормы тесно связаны с девиациями. В частности, это более четко проявляется в риторике. Таким образом, изучение взаимосвязи между описанием, девиацией и риторикой открывает новые перспективы для дальнейших исследований.

The descriptive and prescriptive types of language norms

Summary

While speaking about linguistic deviations and rhetoric in English, the prescriptive and descriptive types of linguistic norms can not be left out of the research. The researchers have described differently the types of description and prescription. Some researchers prefer descriptive norm and others the prescriptive one. There will be no sharp limit between prescriptive norms and descriptive norms. The descriptive norm reflects the language forms used by speakers. The prescriptive norm is a collection of rules applied to all languages. It should also be noted that the descriptive norms are closely related to deviations. In particular, this is more clearly evident in rhetoric. Thus, the study of the relationship between description, deviation and rhetoric opens up new perspectives for further investigations.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova